

2 ПІВРІЧЧЯ

РОЗДІЛ 4 РІЗДВО У НАШІМ КРАЮ

Тему Різдвяних свят варто розпочати із розповідей дітей про живі традиції святкування в їхніх родинах. З колядок, які найбільш поширені в усій Україні: «Добрий вечір тобі, пане господарю», «Нова радість стала» та інших, які учні виконають під фонограму чи музичний супровід. Повіншуйте одне одному, побажайте щасливого Нового року, здоров'я і миру в кожній родині, в усій Україні. зверніть увагу на те, що слова побажань в час, коли закладаються у природі і в людині «програми» нового року, мають особливу силу.

Обговоріть з учнями тему новорічних ялинок та різдвяних снопів. Сьогодні в нас домінує європейська традиція, яка поширилася у всьому світі, — прикрашати ялинки. Ця традиція зовсім змінила ставлення українців до самої ідеї Різдва: Різдво — значить Народження.

Поміркуйте разом з учнями: що народжується в людському житті у ці дні?

Астрономічно — народжується нове сонце: стрілка річного годинника завершує свій оберт — і починається новий календарний рік. Дні стають довшими, сонце рухається по небозводу до весни;

У християнській традиції — Різдво символізує народження Сина Божого, яке привносить у кожную родину світло благословення любов'ю, правдою, радістю. Наголосіть на тому, що, незалежно від того, яку релігію чи які традиції сповідуються серед різних народів, календарний початок нового року вшановується всіма народами відповідно до їхніх традицій, бо наша планета — єдина родина, що належить до космічної родини «сонячна система». Закони всесвіту єдині для всіх.

Хліборобська традиція, що домінує у змісті всіх українських колядок і щедрівок, величає культ продовження життя, народження нового врожаю, добробуту для людей, рослин і тварин.

Всі ці основні ідеї Різдва передбачають і традиційні атрибути цього свята: кутя — цільна пшениця, — служить символом вічного життя, тому до неї запрошують живих і померлих членів родини. Дванадцять ритуальних страв, що споживаються на Різдво, символізують дари природи упродовж 12 місяців. Цими стравами причащалися і дякували за них своєму Творцю. Можете глибше ознайомити учнів із значенням ритуальних страв українського Різдва.

Символіка ритуальних різдвяних страв

До Святвечора готують 12 ритуальних страв, і слід відзначити, що справа не лише в кількості — а найперше в символічній значимості кожної страви, яка є своєрідним жертвоприношенням родини за добрий урожай. Святковою вечерю українці не стільки наїдалися, як причащалися, — тому не випадково ця Свята вечеря родини готувалася не лише для живих членів сім'ї, але й для душ померлих родичів.

Найпершою стравою Святвечора є кутя — «покутня» страва для поминання мертвих і причащання силою живих, яку готували також на основні поминальні дні, лише без маку. Така поминальна пшениця з медом називається коливом.

Відомо, що цільна пшениця була основним атрибутом поховальних обрядів у древніх цивілізаціях. Зважаючи на життєву енергію зерна, яке може прорости, навіть пролежавши в землі тисячу років, жертвоне провощання душ у потойбічний світ мало на меті додати їм сили для переходу.

На Святий вечір українці кутею запрошували до спільної вечері душі померлих родичів. Найстарша в сім'ї жінка вносила у хату кутю зі словами: «Іде кутя на покутя, чи всі чують?»

Це запитання адресувалось найперше душам, які мали пройти через покуть і сісти за стіл з усіма членами родини. Тому перед тим, як сідати за вечерю, дбайливо здмухували лави, аби не «зачепити» чийсь душу. Другою стравою був узвар — густий навар з різних плодів саду. Потім ставили на стіл велику макітру зі святковими пирогами чи пампушками — намагалися покласти їх побільше, аби за пирогами не видно було господаря. Це віщувало добробут в родині на наступний рік.

Важливою ритуальною стравою була риба, яка символізує лоно землі, материнства — лоно народжень у тілі і переходу в інший вимір буття. Цей величний символ риби як праматері всього суцього на землі зберігся і в християнській традиції — як символ Христа. Христос три дні і три ночі перебував у лоні землі, як біблійний Йона — в лоні риби.

Риба у сновидіннях означає або народження дитини (для молодої жінки), або смерть — для старих та немічних.

Гриби вважаються стравою, що допомагає спілкуванню з душами померлих. Таке особливе ставлення до грибів як до носіїв пам'яті притаманне багатьом древнім культурам, — зокрема індіанцям Америки. І сучасна наука підтверджує особливу роль грибного царства, що не відноситься ні до рослинного, ні до тваринного царств природи, — як лісового «інтернету». Можете запропонувати учням пошукати в інтернеті цікаві відомості про гриби і їхню особливу роль в екосистемі лісу.

До ритуальних страв належали капуста, пшоняна та гречана каші, горох, квасоля та вареники. І, звичайно, поважне місце, як традиційно склалося в українській звичаєвості, займав борщ — найбільш гармонійна страва сили.

У кожній місцевості були свої особливі рецепти приготування основних різдвяних страв, то ж буде цікаво, якщо учні поділяться секретами бабусиної кухні та оцінять, наскільки в їхній родині зберігається символічна, культова складова українського Різдва.

Сніп — основний символ Різдва — був і залишається уособленням вічного Дерева Життя, про яке ми говорили в міфах, яке оспівується в колядках. Це деревце несе в собі ідею вічного життя, бо на ньому — зерна нового врожаю, колективний дух родини, що виростила та збрала врожай.

Яку ідею несе в собі зрубана у лісі жива ялинка, що всихає в нашому домі, осипається тліном, хоч і прикрашена блискітками?

Задайте дітям ці запитання для роздуму: якщо природа жива — то що відчуває ялинка? Чи є вона символом вічного життя і добробуту для родини? Можливо, краще замінити її штучною, якщо дітям так подобаються ялинкові прикраси?

Слова-символи Різдва

Наша мова закодувала в собі великі потаємні знання про природу світу. Якщо уважно вслухатися у звучання слів, «зазирати» в їхні корені, то відчуємо, що світ мови — дуже багатозначний.

Ось назви дерев, які зустрічаємо у світобудовних колядках: *явір, ясен*. Який ряд слів вони в собі заховують? *Явити, з'явитися, проявитися, явний, проявлений* та ін. *Ясен — ясний, яснити, заяснити, прояснити*. Спробуйте знайти ще інші слова з коренями «яс» та «яв». Чи можна використати слова з цими коренями для означення сонця, місяця, зірок — всього небесного простору?

Пригадайте дерева-обереги, які наші предки садили у себе в дворі та оспівували в піснях. На тему колядок можна пофантазувати, створивши візуальний образ із допомогою малюнків чи фотоколажів, словесний опис космічного деревця, написати казки чи акровірші.

Наприклад:

Явилось дерево посеред світу —
Високе, сильне, ясне, ніби сонце,
І зазирнуло у моє віконце —
Радію я і всі на світі діти!

Я — син небес, народжений думками
Сіяю зіронькам і місяцю у небі, —
Егеж, сіяю також і для тебе,
На всі світи розкинувшись гілками.

У нас, в Україні, **коляда** має три значення. Перше: **коляда** — це Різдвяні свята, «будьте здорові з Колядою!». Друге: **коляда** — це пісня, яка співається під час Різдвяних свят, «пустіть його до хати, він вам буде коляду співати». Третє: **коляда** — це винагорода за величальну пісню, «он і пан іде, Коляду несе: коробка вівса, зверху ковбаса!»

Коляди або **колядки** — це величальні календарно-обрядові пісні зимового циклу свят. Виконавці колядок називаються колядниками, а виконання колядок — колядуванням.

Багато дослідників схильні вважати, що слово «коляда» походить від латинського слова *Calenda*, що означає свято нового року. Саме таку назву у римлян і греків мало свято народження сонця.

Інші дослідники пов'язують цю назву з богинею Колядою і зимовим поворотом сонця на літо, яке називали святом Коляди. Святкували його 25 грудня (за старим стилем), коли ніч була найдовшою. Природа у цей час ніби завмирає. Вважалося, що сонце з'їдає злий Корочун — темне слов'янське божество. Богиня неба Коляда народжувала нове сонце — маленького Божича. Щоб захистити новонародженого, люди виконували різні магічні дії, які стали основою народного свята Коляди. Донині колядники ходять

із сонцесяйною «звіздою», що символізує небесне світило. Як тільки на небі сходилa зоря, колядники заходили в двір і співали його родині величальних пісень про сонце, місяць, зорі.

З появою християнства старовинний обряд приурочили до одного з найбільших християнських свят — Різдва Христового 25 грудня (за старим стилем) або 7 січня (за новим стилем) і почали святкувати народження Ісуса Христа. Виникли нові релігійні колядки, які прославляють радісну новину — народження Ісуса Христа та бажають благополуччя господарям на наступний рік.

Нав'язана нам звичка виводити значення всіх назв свят, визначних подій із латинської мови занижує роль української архетипної лексики, адже латинська мова не старша за українську. Тому заохочуйте учнів виводити значення слова Коляда від Коло (річне коло), Колодар, Коловрат (коловорот подій).

Казка про колядку

Зірка Мензатюк — вдумлива письменниця, яка шанує і вивчає українські традиції, звичаї, народне ставлення до природи та її дарів. І намагається розповісти про них крізь призму сучасного життя. тому її твори зрозумілі і доступні читачам різного віку.

Вона розкриває у своєму творі дуже важливу проблему: чи здатні втілюватись у життя людські мрії та бажання? Чи існують дива Різдва, природи, чи люди здатні творити казку свого життя?

І якою має бути людина, здатна вірити у дива і відкривати їх для себе за будь-яких обставин та за будь-якої погоди?

Поговоріть з учнями про песимістів та оптимістів. Кому вдається легше долати життєві труднощі?

Порівняйте характери уявних дівчат, що сиділи на лавці під назвою «Галицький ринок», та метеоролога Олі.

Теорія літератури

Сюжет художнього твору — це ланцюг зображуваних подій, думок і переживань, в ході яких розкриваються характери персонажів, ідея твору. Читаючи твір, ми бачимо, як змінюються обставини, в яких відбуваються події, почуття і переживання персонажів, як змінюється їхній емоційний стан, настрої. Подія чи система подій у творі відбуваються у часі, і мають причинно-наслідкові зв'язки. Тому виділяють елементи (вузли) сюжету: експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку.

Експозиція — попереднє, у найзагальніших рисах, знайомство з персонажами твору, уведення в ситуацію, у якій визріває конфлікт. Представляє час і місце події, обставини, в яких діятимуть персонажі. (У «Казці про колядку» експозиція дає нам уявлення про те, що події відбуватимуться у Карпатах. Авторка описує чудовий гірський пейзаж, який уводить нас в основні події твору. Ми дізнаємося, що головна героїня — Оля і що вона закінчила Львівський національний університет)

Зав'язка — елемент сюжету, вихідний момент у розвитку дії художнього твору. (Оля починає працювати метеорологом).

Розвиток дії — розвиток дії від зав'язки до кульмінації, своєрідний перебіг розповіді автора про життя, стосунки, дії персонажів (Подій у «Казці про колядку» небагато. Зате ми можемо спостерігати як під впливом змін у природі, з наближенням Різдва, змінюється настрої, емоції головної героїні).

Кульмінація — момент найвищого піднесення, напруження дії, момент максимального загострення конфліктної ситуації (Наближався Святвечір. «Оля вийшла надвір і засумувала». Вона сіла на лавку під автобусною зупинкою і засумувала. Ми не знаємо, яке рішення вона прийме. Метеорологи думають, що вона поїде додому.)

Розв'язка — частина сюжету, яка завершує дію, доводить її до логічного вирішення події. (Автобус зі Львова. Колядники і щаслива Оля).

5 РОЗДІЛ СВІТ ФАНТАЗІЇ

Фантастичний жанр, наповнений казковим сюжетом та живим гумором — це те, що привнесла в сучасну літературу для дітей письменниця Галина Малик.

Хто такий Горчик? Мабуть, багато хто з юних читачів впізнає у ньому свої власні риси: вміння фантазувати, уявляти себе казковим героєм, влітати у свої фантазії власні спостереження за довколишніми подіями і, — що найголовніше, — зберігати почуття гумору.

У процесі читання варто звертати увагу на окремі деталі, що характеризують героя:

- Як і більшість дітей, він любить ласувати цукерками;
- Його іграшкова Кобурка потребує змащування «Олейною»;
- Лицарські прикраси виготовляються з допомогою скотча та паперу;
- Він не боїться страшил, — ставиться до них, як і належить лицарю;
- Він передбачливий (має з собою трилітрову банку для русалоньки) і кмітливий: вважає, що чужоземних русалок варто навчити української мови;
- Горчик легко справляється з усілякою нечистю, бо не сприймає її всерйоз...

Діти можуть передбачити подальшу поведінку героя і пофантазувати про його подальші подвиги. Можливо, вони придумают нових кумедних персонажів, — якихось побратимів лицаря, схожих на нього вдачею.

Головне в роботі з цим текстом — пробудити в учнів бажання самим пофантазувати, створити цікавий і кумедний образ героя.

Дива в реальному світі

Дітей дуже захоплює можливість творити дива за допомогою якихось чарівних предметів: магичної палички чи прутика, перстень, веретена, меча чи рушника (як в українських казках). Подобається також мати чарівних помічників, які часто супроводжують і виручають із біди казкових героїв: Вернидуб, Вернигора, Скороход, Стрілець, Морозко, Видимо-Невидимо та інших. Але казка розповідає нам про таємниці людини і світу за допомогою підказок-символів, алегорій. Насправді всі помічники казкового героя — це приховані в ньому самого сили і можливості, які сучасна людина сама «замкнула» в темницю недовіри до власної сили.

Спробуйте пофантазувати з учнями на тему того, яких ще казкових героїв може мати сучасний казковий герой: у казці зустрічається Булат-молодець, а слово «булат», як відомо, означає міцну сталь. Побратим царевича справді залізний, — і сучасною мовою його можна назвати Роботом. Можливо, казка розповідає саме про робота-помічника: є в ній ще Дідок-мідний лоб.

Але якщо ми говорили про силу думки і бажання, волі творити світи, розглядаючи давні міфи, казки, то маємо усвідомлювати, що дана Творцем людині сила слова і думки, волі і бажання завжди присутня в її житті.

Як засвідчує вся українська звичаєва культура, словом люди зцілювались від усіляких хворіб, словом замовляли врожай, щасливу долю, словом і думкою впливали на погоду. Раніше в кожному селі були люди, які вміли володіти словом і думкою. В Карпатах людей, що вміли зупиняти дощ, розганяти грозу, називали «гонихмарниками». І в діях цих людей не було нічого надприродного — просто вони знали і довіряли своїй силі.

Особливо довіряли колись силі дитячого слова: адже діти — чисті у своїх думках та бажаннях, вони вірять тому, що говорять. Тому діти щиро закликали сонечко, дощ, вітер, «прикликали» бузьків до села, закликали весну. І природа відгукувалася на їхні поклики.

«Прибулець із Сатурна» — одна з повістей із серії книг Марії Чумарної «Пригоди Лумпумчика»: наступні книги — «Посланець Всесвіту», «Планета Рожевого Світанку» та «Меч Ягіла» розповідають про те, як Василько Ігнатенко та його друзі-п'ятикласники починають відкривати для себе дива власної сили, власних можливостей: мандрів думкою на інші планети, подорожі в часі і просторі планетою Землею, пізнання таємниць різних царств природи. Як легендарний літературний герой Гулівер, Василько Ігнатенко з допомогою свого інопланетного друга Лумпумчика може ставати маленьким і проникати в підземний світ, пізнавати таємниці життя комах та рослин. Як виявляється, Лумпумчик може спілкуватися з дітьми лише в їхніх думках, — і цього «друга» здатний покликати до себе кожен читач книги. Він не видимий (як казковий помічник Видимо-Невидимо) буде робити мудрі підказки у складних ситуаціях.

Під час презентації книги про Лумпумчика в одній із бібліотек діти помітили цікаву закономірність: різнокольорові кульки, якими святково обвішали читальний зал, за декілька днів здулись, а голубі кульки, на яких діти намалювали великі зелені очка, «підморгували» читачам упродовж кількох місяців. Адже в ці кульки були закладені дитячі думки, їхня довіра до героя книжки, бажання мати незвичайного друга.

Головна ідея цієї книжки — безумовно, довіра до власних сил, можливостей, мрій, усвідомлення того, що для здійснення добрих див і справ у житті треба лише усвідомити власну силу: без чарівних паличок і магічних маніпуляцій. Людина — творіння Бога, наділене Його силою, словом і талантами. І, як стверджує посланець Семи Священих планет Лумпумчик із Сатурна, саме земляни в особі Василька та його друзів по всій Землі здатні внести своїми добрими і мудрими думками лад не лише на Землі, а й у всьому Всесвіті.

Проведіть уявну «прес-конференцію» з Лумпумчиком, пофантазуйте з ним про життя на інших планет, придумайте його друзів-інопланетян. Нехай діти змоделюють космічні «подорожі» за допомогою інтернету та власної уяви.

РОЗДІЛ 6 ПІСНІ ВЕСНЯНОЇ ПОРИ

Стрітєння зими і літа

В давнину наші предки вважали, що у природи є два основних стани: стан активного життя, дозрівання, буяння всіх барв — і стан сну. Проміжними між ними, як і в житті людини, є стан ранкового пробудження на переході від сну до активної діяльності, і стан дрімоти — на межі засинання. Відповідно в народному календарі активно побутовували дві пори року: Літо і Зима. А Весна і Осінь навіть схожі між собою при спогляданні: безлисті дерева, пожухла трава, прохолода і відчуття застою.

Та чи осінь і весна — тотожні між собою за напрямом руху сонця і життєвих енергій? Вони — діаметрально протилежні, як пробудження і засинання.

Саме точці переходу від Зими до Літа присвячене давнє народне свято Стрітєння. Вважається, що в цей день Літо просить Зиму уступити йому, а Зима з усіма своїми силами: Морозами, Вітруганями, Хуртовинами намагається втримати свою владу. Але у Літа — сили значно потужніші: їх очолює могутнє Сонце, що все вище підіймається над небозводом.

Розіграйте в ролях свято Стрітєння: нехай діти самі запропонують дійових осіб та придумують діалоги між ними. Зима традиційно вихваляється своїми багатствами, а Літо — своїми.

Ця гра краще допоможе дітям зрозуміти взаємодію природних сил, участь людини в цій взаємодії, вплив природних явищ на настрої та діяльність людей.

Можна розіграти ось такий фрагмент сценарного свята зустрічі Весни, коли ведучі «викликають» на дійство Сонечко.

Закликання весняного сонця

УЛЯНКА: Лесику, Зима ще супиться і трусить своїм кожухом, але ти відчуваєш, як у повітрі повіяло весною? Весна ще тільки заявила про свої права — і небо просто сяє весняною свіжістю!

ЛЕСИК: Так, Улянко, особливо радіють пташки і діти. Вони щебечуть з ранку до ночі! Щороку буйна радість обнімає світ з приходом весни. Бо весна — це початок всього: колись перші стрілочки земних годинничків заокотіли в лад із велетенським космічним годинником. Саме тоді, коли світло пробилось до зернятка і зійшли перші сходи життя. А світло прийшло на землю тому, що його покликкала велика любов, могутня сила життя. І діти, і рослини, і пташенята сьогодні радісно закликають Сонечко. Та ось воно — давай разом його покличемо!

На сцену вибігають діти, Уляна з Лесиком приєднуються до них, беруться за руки, водять коло і весело вигукують, притупуючи ніжками:

Вийди, вийди, сонце ясне,
Принеси нам весну красну!
Бо Зимі пора вже спати,
А не снігом посівати!
Ми подякуєм Зимі,
За красиві білі дні

За Різдвяні всі казки,
За прочитані книжки,
Але Літо вже в дорозі —
Зупинилось на порозі,
Жде, щоби Весна красива
Відчинила брами дива!

ЛЕСИК: Чи почує дітей Сонечко?

УЛЯНКА: Звичайно! Діти вірять словам — і закликають сонечко від усього серденька! Тому воно відгукується на їхні заклички!

На сцену вибігає радісне Сонечко.

СОНЕЧКО: Хто мене тут звав?
Хто мене згадав?
О, це ви, гарненькі діти!
Вам я буду землю гріти!

ДІТИ: Сонечко, Сонечко, виглядай,
Звесели нам, дітонькам,
Божий рай!

Діти разом із Сонечком йдуть по колу і весело співають:

Колом Сонечко іде,
За собою день веде,
А ми його привітаймо,
Із Сонечком заспіваймо!

Приспів: Сонечко моє
В небі виграє,
А ми його привітаєм,
Разом пісню заспіваеть:
Сонечко моє!

Колом — Сонце, колом — ми,
Вже немає в нас зими,
А ми Сонце закликаймо,
Весну-красну привітаймо!

Приспів: Сонечко моє
В небі виграє,
А ми його привітаєм,
Разом пісню заспіваеть:
Сонечко моє!

Пританцювуючи і приспівуючи, діти із Сонечком виходять.

ЛЕСИК: Таки почуло Сонечко дитячі заклички! Бо дитяче щире серце має велику силу!

УЛЯНКА: І не лише дитяче серденько! Навесні і квіти, і діти, і пташенята, і звірята, — всі чекають теплого сонечка!

ЛЕСИК: Тільки ж не всі вміють його закликати!

УЛЯНКА: Чому ж ні? У природі кожен закликає весну по-своєму: рослини пробиваються з-під снігу і зацвітають всупереч невдоволеному буркотанню бабусі-зими, пташки покидають теплі гнізда на чужині і на початку березня вилітають на Україну. Древа випускають молоді пагінчики і простягають їх назустріч сонячним промінцям. Сонечко відчуває, як вони всі на нього чекають і як сильно люблять!

Покликана подихом весни

Представляючи творчість Лесі Українки, варто наголосити на тому, що вона була однією з найбільш освічених і талановитих письменниць свого часу, прославилася не лише українську, а й світову літературу. При тому маленька Лариса Косач не навчалася у звичайній школі, як більшість її ровесників. Її учителькою і наставницею стала мати, яка мудро спрямовувала процес самонавчання своїх дітей. Без примусу, без бажання здобувати гарні оцінки чи престижний атестат майбутня письменниця просто сама прагнула розширити обрії свого знання, пізнати таємниці світів, вивчити давню історію.

Цей акцент дуже важливий зараз, коли багато хто з учнів не готовий до самостійної праці, до пошукової і пізнавальної праці без примусу.

Вона була від природи талановитою в усьому — і натхненно розвивала свої таланти. Особливо вразливою була до музики. Своєму вірному фортепіано Лариса розкривала свої потаємні почуття, музику серця, дитячі мрії. Але хвороба відняла в неї щастя творити самій музику і лікуватись її цілющими барвами.

Своє чуття музики світу, природи вона перенесла в поезію. Адже поезія — це теж музика, яка промовляється словами, має свій ритм, темп, настрій, звукову гаму.

Послухайте разом із дітьми, як музика може творити живі картини весняної пори.

Вівальді. Весна. 1 частина. Алегро

Пригляньтеся до картини Архипа Куїнджі «Рання весна»: цього художника сучасники називали поетом живопису.

Прослухайте вірші Лесі Українки.

Чи викликають музика, живопис і поезія схожі настрої? Що між ними спільного?

Теорія літератури

Вірш — це невеликий за розміром твір, побудований за законами віршованої мови.

Віршова мова— ритмічно організована мова з метою посилення її виразності й емоційності. Віршова мова характеризується своєрідністю інтонації й особливим емоційним темпоритмом.

Ритм — фактичне розташування наголошених та ненаголошених складів у конкретному віршовому розмірі. Ритм може формуватися і за рахунок довгих та коротких складів, і за рахунок їх кількості, і за рахунок наголошеності та ненаголошеності. Ритм не існує без темпу. При однаковому ритмі може бути велика кількість темпів. Ритм живе у часі. Будь-який вірш ми можемо читати з різною швидкістю, з різним уповільненням, при цьому ритм і розмір віршованій не будуть змінюватися: ненаголошені і наголошені склади будуть чергуватися однаково. Віршовану мову ми пізнаємо за яскраво вираженим емоційним темпоритмом. Він може бути *радісним, сумним, драматичним, трагічним, комічним*. Він передається читачеві через інтонацію, яка програмується і обмежується змістом вірша. Інтонація викликає у читача відповідний настрій.

Рима — співзвуччя кінців віршованих рядків. Співзвучність слів у середині віршованого рядка називають внутрішньою римою (*сонце — віконце*).

Строфа — повторюване у вірші поєднання кількох віршових рядків, зв'язаних між собою певною системою рим та інтонацією. (*Уже скотилось із неба сонце,/ заглянув місяць в мов віконце./ Вже засвітились у небі зорі,/ усе заснуло, заснуло й горе.*)

Закликання весни і Тарасова весна

Тарас Шевченко народився і відійшов із цього світу у дні, які в народі вважали днями відкриття небесних брам. Саме в ці дні ластівки вилітають із чужини в Україну. І на крилах цих провісників весни, відродження, сонця і щасливої долі прилетіла в наш край поетова душа.

Тарас Шевченко, як весняний Шум, приніс своєму народові нескоренний дух волі, правди, боротьби за свою гідність та незалежність.

Подих весни — в кожному ліричному вірші поета. Прості і світлі, як промінчики молодого сонця, вірші поета несуть в собі музику, творять живописні картини рідного краю.

Розіграйте із дітьми цей фрагмент сценічного свята весни разом із ведучими Лесиком та Улянкою.

ЛЕСИК: Встала весна,

рідну землю

сонну розбудила,

заквітчала її рястом,

барвінком укрила...

Читаєш ці рядки Тараса Шевченка — і зразу на серці ніби теплішає! Як рідне слово може нас всіх поєднати!

УЛЯНКА: А дівчата початок весняного нового року починали святкувати з 14 березня — «на Явдохи».

В цей день пекли обрядове печиво — «веснянки», діти ходили по дворах з вирізьбленими із дерева «ластівками» і закликали весну. А ось і вони! Давай поводимо з ними таночок!

Діти виходять на сцену, тримаючи в руках печених «пташенят». Вони починають ходити по колу, тримаючи печиво у високо піднятих руках, наче даючи «пташеняткам» змогу летіти, і приспівують:

Ластівоньки-ластів'ята,
Повертайтеся до хати,
А ми на вас, пташенята,
Будемо чекати!

А вже сонце весну гріє,
Вже сніжок у полі мліє,
Ми вас, милі пташенята,
Будемо чекати!

Ми вам крильця випікали,
Щоб ви в небі не блукали
Та швиденько повертали
До нашої хати!

За дітьми на сцену вибігають «ластівки». Вони починають кружляти довкола діток і співають:

А ми з вирію летіли,
Бо додому захотіли!
Бо єдина в нас родина –
Наша земля Україна!
Тут нам сонце рідно гріє,
Тут усе пташкам радіє,
Тут гніздечко рідне звили,
Гарних діток полюбили!
Принесли вам весну красну
І веселку в небі ясну!

Діти і «ластівки» з веселими вигуками вибігають зі сцени.

УЛЯНКА: Діти закликали ластівок, а молоді дівчата виходили в гай, на луки і просили матінку-землю, аби дозволила їм закликати весну.

ЛЕСИК: Колись люди знали, що до квітня земличка ще спить, — тому треба було попросити в неї дозволу походити по луках і лісових галявинах з магічним «кривим» танцем, який мав розбудити весну.

УЛЯНКА: А чи знаєш ти, чому цей танець називали «кривим?»

ЛЕСИК: Мабуть, тому, що вели його не по колу, а кривульками, наче заплітали віночок!

УЛЯНКА: Так, цей танець справді дуже цікавий, бо дівчата звивали і розвивали кола, наче розв'язували якісь вузлики, якими зима тримає землю. Вони наче вишивали на землі якісь узорі, — ось давай поглянемо, як це відбувалося!

*Дівчата виходять на сцену, тримаючись за руки і творячи «змійку»:
ідуть то вправо, то вліво, і при цьому співають:*

Благослови, мати,
Весну закликати,
Весну закликати,
Зиму проводити.
Зимочка в візочку,
Лігечко в човночку.

*Вийшовши на середину сцени, перша дівчина зупиняється, а всі інші «завивають»
довкола неї спіраль, співаючи:*

Звію, звію, звію вінець,
Звію, звію, звію вінець.

*Коли вінець звито, остання дівчина починає йти у протилежному напрямку,
а всі інші за нею «розвивають» вінець:*

Розвію, розвію, розвію вінець,
Розвію, розвію, розвію вінець.

Далі знову ведуть «змійку» і співають:

Ми кривого танцю йдемо,
Йому кінця не знайдемо.
Ані кінця, ані ладу,
Не знаємо, котра ззаду.

А ми весну закликаєм,
Люту зиму проводжаєм.
Іди, зимо, в землю спати,
А ми будем літо ждати!

ЛЕСИК: І Весна таки дослухалася до весняних закличок! 18 березня в народі колись називали «Кононів день» — у природі це день весняного сонцевороту: сонечко, підбадьорене дитячими закличками, повертало свою стрілочку в бік літа.

УЛЯНКА: Це означало, що тепер день уже ставав трішечки довшим, все довшим і довшим за ніч!

ЛЕСИК: А діти випікали вдома »пташенят« і вже веселими ватагами вибігали на левади, щоб закликати усіх пташок з вирію додому: ластівок — до своїх осель, жайворонків — на ниви, а зозуль та соловейків — у сади і діброви.

Знову на сцену вибігають діти. В руках у них — «жайворонки», «ластівки», «соловейки», випечені з тіста чи зроблені із паперу.

1 ХЛОПЧИК: Пташок викликаю
Із теплого краю!
Летіть, соловейки,
На нашу земельку,
Спішіть, ластівоньки,
Пасти корівоньки!

1 ДІВЧИНКА: Я зозульку прикликаю
На луги, ліси, до гаю,
Щоби долю нам кувала,
Добре літа рахувала!

2 ХЛОПЧИК: Соловейка закликаю:
Повертайсь до свого краю!
Заспівай нам веселенько –
Щоб раділо всім серденько!

2 ДІВЧИНКА: Прилітайте, журавлі,
Із далекої землі,
Ми вам пісню заспіваєм,
Бо давно на вас чекаєм!

Розмахуючи своїми «пташенятами», діти вибігають.

ЛЕСИК: Діти завжди відчувають, що всі ми у цьому світі споріднені, тому їхні забави — це жартівливе перевтілення то в пташину, то в звіратко. Так діти прагнуть порозумітися в любові з усім світом. Коли з вирію повертаються бузьки чи дикі гуси та качки, діти перегукуються з ними і ще й намагаються допомогти у влаштуванні своїх жител. Підкидаючи вгору жмутик соломи, приказують:

Гуси, гуси, вам на гніздо, а нам на тепло!
Гуси, гуси, вам на гніздечко, а нам на здоров'ячко!

Потім цю солому колись збирали і клали качці чи гусці на гніздо, щоб краще пташата вилуплювались.

УЛЯНКА: Мені б так хотілося, щоб ми знову стали добрими друзями пташкам і тваринам, як це було колись!

ЛЕСИК: Ми стараємося: хоча б годівнички для птахів узимку ще не розучилися робити!

УЛЯНКА: А чи знаєш ти, що журавлів восени називали журавлями, а навесні — веселиками?

ЛЕСИК: Так, тому що восени вони жураються, покидаючи рідний край, а навесні радіють, тому що повертаються додому. Як добре, що пташки знають, що таке рідний край!

УЛЯНКА: Вони ще й нам нагадують, як треба любити рідну землю, свій дім, родину. Колись діти першими зустрічали журавликів та лелек-чорногузів, які селилися біля хат або й на хатах. Вони вірили, що бузьки приносять людям із вирію щасливі подарунки.

ЛЕСИК: А найкращим подарунком вважали, якщо бузьок принесе у дім братика або сестричку. От і весело буде, коли в хаті велика дружня сімейка!

УЛЯНКА: Коли бузьки підлітали до рідного села, вони здалеку бачили сигнальні «маячки». Це діти розстеляли на траві червоні поясочки — крайки, а ще розмахували ними над головою, закликаючи птахів.

ЛЕСИК: І ти знаєш — вони їх слухали! Інколи довго кружляли над тим місцем, де діти їх радісно зустрічали! Ось поглянь, як це відбувалося!

Діти вибігають на сцену, тримаючи в руках червоні крайки або стрічки і розмахуючи ними над головою. Вони біжать по колу і приспівують:

Веселики, веселики, колесом,
Перев'яжи дорогу красним поясом!

З-за сцени вибігають «веселики». Вони кружляють кругом діток, розмахуючи крильми. А діти починають крутитися в інший бік, виспівуючи:

Колесом, колесом над червоним поясом,
Колесом, колесом, ваші діти за лісом, за лісом!

Діти по черзі вибігають на середину кола, розмахують поясом і вигукують:

1 ДІВЧИНКА: Бузьку, бузьку, принеси Маруську,
Не малу, не вередливу,
А веселу і вродливу!

1 ХЛОПЧИК: Бузьку, йди на нашу хату,
Принеси малого брата,
Івасика гарненького,
Чи Василя чорнявенького!

2 ХЛОПЧИК: А ти, бузьку, колом, колом,
Звий гніздечко біля школи,
А ми будем прибігати,
Твоїх діток забавляти!

З веселим сміхом діти «виводять» веселиків.

Народні весняні звичаї від Стрітіння до Великодня

За народним календарем весна починалася від дня преподобної мучениці Євдокії (14 березня), або Явдохи. Цей день шанували в народі: не прали, не працювали кінями і волами. На нього припадало багато прикмет про майбутній достаток: теплий сонячний день віщував урожай на пшеницю, льон і коноплі, похмурий — на гречку і просо. Справжні весняні мотиви, найповніше виражені в обрядах, приурочених до Благовіщення, Великодня, Юрія, звучали від дня Сорока святих мучеників (22 березня). У східних районах України у цей день молодь «розпочинала вулицю» — своєрідне весняне дозвілля, яке тривало до Семена (14 вересня). За традицією, з цього дня зачинали співати веснянки. У західних районах, де вплив церкви був значно сильнішим, веснянки виконували від Благовіщення, але найчастіше вони долучалися безпосередньо до молодіжних розваг на Великдень. Але чи не найважливішим обрядовим дійством цього дня була урочиста зустріч птахів, які повертали з вирію. У цей день пекли до сорока коржиків — «жайворонків». Їх роздавали не лише дітям («щоб птиця велася»), а й усім членам родини. На Бойківщині ці коржики («коцики») кидали ще й бузькам у гнізда, якщо вони гніздилися на подвір'ї. Чому так в Україні віддавна вшановують птахів, які повертають додому із вирію? Згадаймо: не лише птахи і відлітають у вирій.

Вирій, за народними уявленнями, — це і «той», «інший» світ, куди «відлітають» душі покійних предків. Ці давні вірування властиві не лише українцям, а й багатьом іншим народам. Може, через те такою пошаною й користуються у нас перелітні птахи, особливо ластівки і лелеки. Недарма важким гріхом вважалося в народі зруйнувати їх гнізда. Відгомін цих вірувань зберігся у чудовій українській казці «Кривенька качечка». У такій урочистій зустрічі птахів найважливішим у давнину, очевидно, був мотив

ушанування предків. А вже згодом на нього нашарувалися інші — те, що ми називаємо «проводами зими», «зустріччю весни» чи «закликанням весни».

Закони присутності і потреби

Царство рослин — таємничий світ, без якого людина не вижила б, але від якого вона все далі віддаляється у своєму розумінні, відчужується, по-споживацьки руйнує. Останнім часом катастрофічні вирубки лісів, — особливо в гірських районах, — призводять до катастрофічних наслідків. Але люди так і не усвідомлюють взаємозв'язку між своєю руйнівною діяльністю та її наслідками для свого життя.

В давнину люди ставилися до царства дерев як до священного світу, таємниці якого намагались зрозуміти і розгадати. В народних казках ліс фігурує як межовий світ — простір переходу з одного царства в інше. Є навіть казка, яка називається Чуй-ліс: тут все має очі і вуха, все розпізнає героя і його наміри.

Весняні ігри по закликанню весни у давнину теж проходили у священних гаях, які плекались людьми: в цих гаях переважали дубові галявини, — простір під дубами завжди чистий від кущів, світлий і наповнений силою. Ліси дарували людям все, що потрібно було для виживання.

Тому особливо навесні тема розуміння людиною безмовної єдності з природою, відчуття цілющої сили лісу — особливо актуальна.

Люди тонкої вдачі, — письменники і поети, — особливо відчувають цю спорідненість. Ми вже говорили про це, розглядаючи творчість Антонича та Сенатович.

Максим Рильський у своєму вірші розкриває дуже важливу тему: це своєрідне звернення до природи із проханням ділитися своїми дарами.

Ти рости на втіху людям,
Отіняй кохання чисте,
Бережи нам світлі ріки,
Що полям несуть вологу,
Що запліднюють сади...

Люди змалечку навчають своїх дітей виявляти, що корисне людині, а що — ні, що можна в природі забрати для власної вигоди. Але дуже рідко звертають увагу на те, а чим людина корисна природі. Адже дарування благ повинно бути взаємним. Казка підкреслює основну мудрість у співжитті людини з різними царствами природи: «Стань комусь у пригоді — і весь світ тобі у пригоді стане...»

Щоб цей закон не порушувався, поет продовжує свою думку, обіцяючи природі, що людина поверне їй свій борг.

А за кожную деревину,
Що піде нам на будови
Чи на щогли корабельні,
Ми нові гаї посадим,
Щоб земля була весела,
Як веселе птаство в лісі,
Як веселі дерева.

Чи дотримуються люди цього правила співжиття? Чи віддячують природі? Чи усвідомлюють, яким важливим є «закон потреби», як це означив у своєму творі письменник Мирослав Дочинець.

Герой твору «Світован» — Андрій Ворон: реальна людина, відомий у всіх Карпатах мудрець і цілитель, якого доля поводи́ла по всьому світу, дала силу пережити найважчі і випробування і навчила мудрості виживання у природі.

— Я зачарований мандрівник світу. Світован, — сказав про себе Андрій Ворон.

Десь я вже чув, що його так називали. Тому перепитав:

— А що означає Світован?

— Той, що перейшов світ. І далі йде.

— І куди веде ваша дорога?

— Я в дорозі до самого себе.

— А в чому ваша зачарованість?

— У смуткові за недосяжним...

Життя кожного з нас — це дорога до самого себе: до свого призначення у житті, своїх мрій, свого щастя. Все, чого ми в житті навчаємось, що прагнемо пізнати і зрозуміти — це тільки маленькі «цеглинки» в розбудові свого «храму».

І природа в цій дорозі до себе — великий порадник.

Два закони, які розкриває Мирослав Дочинець в діалозі зі своїм героєм — найважливіші у житті.

Закон присутності — чи він говорить лише про фізичну присутність у певному місці та в певний час?

Уважно обговоріть це з учнями. Можете розділити їх на дві основні групи, в яких діти зможуть визначити для себе ще додаткові «підтеми» для обговорення.

Наприклад:

Закон присутності в класі означає не лише сидіння за партою в певний час — він включає в себе активне слухання, роздумування, співпереживання, повагу до думок інших, спостережливість, вдячність, любов...

Що ще включає в себе цей закон у різних життєвих ситуаціях — вдома, на вулиці, в незнайомих місцях?

Від того, наскільки людина присутня у житті і включає в себе різні рівні співпереживання, залежить і можливість дотримання *другого закону: потреби*.

Нехай учні запропонують для обговорення своє бачення власної потреби в житті соціуму та природи.

РОЗДІЛ 7 ВЕЛИКДЕНЬ В НАШІЙ УКРАЇНІ

Народні звичаї передвеликодніх свят

В Україні до святкування Великодня готувались довго і ретельно. Від 7 квітня (Благовіщення), коли починала прокидатись земля після зимового сну, у продовж семи тижнів відбувались передсвяткові дії, пов'язані з великим постом і підготовкою до свята.

Шостий тиждень — вербний, шутковий, квітний. Упродовж цього тижня уникали сіяти льон, коноплі, городину, бо все «буде ликовате, як верба». У неділю, яку називали «Вербною», «Квітною», «Бечковою», «Шутковою», в церквах святити вербові гілки — «шутку», «вербу», «бечку». Повернувшись зі свяченими гілками додому, вдаряли ними усіх, примовляючи:

*Не я б'ю — верба б'є,
За тиждень Великдень.*

Освячені гілки зберігали за образами до наступної Вербної неділі, а подекуди — і по декілька років. Їх ніколи не викидали, а спалювали в печі, коли пекли великодні паски. Ними виганяли вперше на пасовисько худобу, вживали як лікувальний засіб чи для відвернення грози.

Сьомий тиждень, яким закінчувався Великий піст, називали в народі чистим, білим, страсним або живним. Так само називали і четвер на цьому тижні, з яким пов'язано найбільше звичаїв, характерних для весняної обрядовості українців. Чистий четвер був своєрідним прологом до Великодніх свят, які разом із Благовіщенням є кульмінацією весняного святкового циклу.

До цього дня усі основні підготовчі до свята роботи мали бути закінченими — у хаті побілено, прибрано, помито. Вважалося, що до цього дня слід засіяти ниву яровими — збіжжя і городина буде врожайною і без бур'янів. Взагалі у цей четвер уникали важких робіт по господарству. Ці заборони пов'язувалися з тим, що в багатьох місцевостях Чистий четвер називали ще й «навським Великоднем», тобто «Великоднем мертвих». За стародавніми українськими повір'ями, у цей день Господь відпускає мерців з «того світу». В народі збереглося чимало оповідей про те, як опівночі душі покійників разом з померлим священиком правлять у церкві своє богослужіння. Для них у кожній хаті колись готували так звану «прощальну вечерю».

А жінки в цей день розписували писанки, які мали стати подарунками та оберегами для всього роду.

Гаївки, ягілки, гагілки, веснянки

Веснянкові забави — це загальна назва тих містеріальних дійств, які збереглися в Україні від найдавніших часів. Назву «гаївки» дехто із дослідників виводить від слова «гай»: як уже згадувалось, більшість народних свят відбувались у священних гаях. Але слово «ягілка» вказує ще на глибше значення: Ягійло, Ярило — назви молодого народженого сонця. Саме на його честь і на честь його «донечки» Весни і водились хороводи. «Ягїл, Ягїл, Ягїлочка, Ягїлова дочка», — співається в одній із веснянок.

На сьогоднішній день уже затратились символічні значення багатьох дійств, але головні символи залишаються: Шум — пробуджена життєдайна сила природи, яка випускає на волю енергію життя;

Царівна — юна сила землі, яку Царенко (Ягійло, Ярило) пробуджує із зимового сну своїм поцілунком; Воротар (аналог казкового змія) — володар підземних сил, що утримують життєві потоки. Символічно учасники гри допомагають природі проявити свою силу, вирватися з оков зими.

Так званий «кривий танець», який водили дівчата, символічно «заряджає» землю енергією життя: він нагадує танок ДНК в людському тілі. «Розвиваючи» і «звиваючи» завиточки енергій, дівчата наче розгойдують енергії землі, пробуджують її струми. Ту саму функцію у грі виконує «заплітання» і «розплітання» Шума.

Божа писанка

Давня легенда з Карпат стверджує, що коли на Землі люди перестануть розписувати писанки — тоді вийде з-під землі закований змії, і все навколо покриє темрява.

Можна сприймати легенди лише як вимисел людської уяви, але ця легенда засвідчує, наскільки важливим символом для нашого народу є писанка. Письменниця Оксана Радущинська у своїй казці наголосила на основних важливих аспектах нашого спільного буття, а саме:

- Коли люди втрачають родову пам'ять, забувають своє коріння, мудрість свого народу — зло виходить на світ, як у карпатській легенді;
- Поки залишається хоча б на одній писанці зв'язок людини з Вічним Деревом — своїм Творцем, — як про це говорилося у міфах, — стежечка до порятунку жива. І пройти по ній героєві казки допомагають представники різних царств природи, які встановлюють мир між собою перед спільною загрозою для всього світу;
- Сила волі, віра у свої сили, велика жертвна любов допомагають героєві врятувати свою матір, а з нею — всіх людей.

У казці багато художніх деталей, на які варто звернути увагу, аби поглибити розуміння основної ідеї казки, активувати творчу фантазію та уяву учнів. Тому проаналізуйте текст за схемою:

Зав'язка — Розвиток дії — Кульмінація — Розв'язка

Заповніть таблицю «Що нам говорять про Назара його вчинки?».

Вчинок Як характеризує Назара

Обговоріть методом «два-чотири-всі разом» результати своєї праці.

Намалюйте власноруч ескізи писанок, які обрали б для себе герої казки: «Господарі брали із баранчиками, хлібороби — з клинцями, мисливці — з оленями, дівчата — з квітами, старики — із небесними мостами, а діти — із пташками».

Поділіться на групи — хай кожна група висловить власні судження про вибір писанок.

А які писанки кожен з учнів обрав би для себе?

РОЗДІЛ 8 НАЙДОРОЖЧИЙ СКАРБ

Травень — місяць, коли в Україні традиційно завершують посівні роботи, і земля вступає в лагідний період народження, зародження, плекання цвіту і майбутніх плодів. Тому, мають понад сто років тому започаткували святкування Дня Матері. Це свято поєднало всю любов до, яку люди носять у серці не лише до найближчої людини, яка дарувала їм життя. і саме тому в час весняного цвітіння природи люди особливо чутливо ставляться до всіх цінностей свого життя. завітчана весняним цвітом Україна здавна пробуджує серця людей трепетом вдячності: особливо, коли в садах озиваються солов'ї, пташине царство своїм щебетанням заколисує у гніздах пташенят.

Легенда про князя Данила, який героїчно захищав не лише свою землю, а й усю Європу захистив від нападу дикої орди, розповідає, що своїм воїнам він поставив одне запитання: за кого вони будуть воювати?

Кожен відповідав, що за князя, за свою землю. А один відказав: «Я буду воювати за самого себе».

Князь був вражений такою відповіддю — і наказав її пояснити.

— Моя рідна земля, моя родина, моя мова і моя свобода — це все те, без чого я не існуватиму. І коли я воюватиму за себе — я збережу і рідну землю, і родину, і все, без чого не почуваюся людиною...

Поміркуйте з дітьми, як міг мудрий князь відповісти на таку позицію воїна.

Є люди, які люблять лише свої статки, своє багатство — і це не та любов, що зможе захистити ще когось чи рідну землю. Людина, для якої найдорожчим скарбом є вписана у її серце рідна Батьківщина — має велике серце і велику силу.

В час, коли наші воїни стоять на захисті кордонів своєї землі, це питання — найважливіше.

«Я єсть народ...»

Про любов до рідної землі особливо чуттєво, тонко, поетично і музично писав Павло Тичина. У час другої світової війни він написав такі рядки: «Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була...» Саме такі люди, що можуть сказати: «Я є Україна, я є народ, я є сила» — несуть у собі нездоланну силу всього народу.

Звертаючись до когось із чужинців у вірші «Не бував ти у наших краях», він пише про свої почуття від споглядання рідного краю словами:

*Ах, хіба ж ти, хіба ти це знаєш, —
Коли сам весь тремтиш, весь смієшся, ридаєш,
Серце б'ється і б'ється в грудях...*

Якими словами можна коротко описати цей стан поета?

Спробуйте зробити це з допомогою іменників, прикметників, дієслів.

Наприклад:

*Трепет, захоплення, щастя, розчулення...
Схвилюваний, усміхнений, розчулений, захоплений...
Тремчу, сміюсь, радію, хвилююсь...*

«Єсть там люди...»

Опишіть коротко риси свого народу, опираючись на рядки вірша.

Чим є Україна у ваших серцях?

Небо батьківщини у творах Василя Сухомлинського

Пригадайте, які твори Василя Сухомлинського доводилось читати у початковій школі. Спробуйте загальними словами за поданою схемою означити характер цих творів.

Подискутуйте на тему ось цієї строфи з вірша Василя Сухомлинського:

*Бо в ріднім краю над землею
Чистіша і глибша блакить.
І сонце Вітчизни моєї
Яскравіше в небі горить.*

Послухайте пісню на слова Костянтини Малицької, уважно вдумайтесь у пристрасні рядки її вірша.

Обговоріть тему любові до рідної землі у групах, поставивши два ключові запитання: «Чому?» — і «Для чого?»

Глибока мудрість притч

Вся древня мудрість різних народів доносилася до нащадків у формі міфів, казок, легенд і притч. Якщо міфи і казки оперують алегоріями і символами, у них багато фантастичного та ірреального з точки зору сучасної людини, то притчі — це дуже короткі, але глибоко повчальні історії з людського життя. Притчі за своєю афористичністю і силою ідеї схожі на байки, але в байках, як уже говорилося, автори оповіді ховаються за вигаданими персонажами зі світу тварин, а притчі переважно прямо говорять про людину, її вчинки та відповідальність. Саме глибина житейської мудрості, узагальнення, з якого можна чітко вивести повчальний висновок, вирізняє притчу. Недаремно більшість релігійних повчань базуються саме на притчах. У «Євангелії» є вислів: «Відкрию у притчах уста свої, розповім про тайни від початку світу».

Літературні притчі, написані письменниками, відрізняються інколи від народних лише кількістю художніх деталей, розмаїттям сюжету. Вони можуть «переростати» в оповідання та навіть повісті, збагачуючись художніми деталями та подіями.

Підсумовуючи тему любові до рідної землі, доцільно узагальнити коротко одним реченням головну ідею прочитаного твору. Це може бути самостійна робота, може бути робота у групах.

Але у кожній роботі найважливіше — пробудити в дитині бажання «бути присутнім» у темі, відчутти у своєму серці бажання творити, утверджувати в собі «закон потрібності»: для самого себе, своєї родини, народу, людства.